

POMEN PSIHOLOŠKE IN DELOVNO-TERAPEVTSKE OCENE ZA PRIDOBITEV PSA POMOČNIKA

THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL AND OCCUPATIONAL-THERAPY ASSESSMENT FOR ACQUIRING AN ASSISTANCE DOG

asist. dr. Urša Čižman Štaba, spec. klin. psih., dr. Lea Šuc, dipl. del. ter., Tara Klun mag. psih., Nataša Ogrin Jurjevič, dipl. del. ter.

Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Republike Slovenije - Soča

Izvleček

Pes pomočnik je ena od možnosti, ki invalidni osebi vrača samostojnost v širšem pomenu. Pretekle raziskave so pokazale povezanost med določenimi vidiki osebnosti lastnika in njegovim psihološkim stanjem ter vedenjskimi težavami njihovih psov. S tega vidika je potrebno pri invalidih, ki kandidirajo za pridobitev psa pomočnika, s pomočjo psiholoških preizkušenj preveriti osebnostno strukturo, čustvovanje in kognitivne sposobnosti. Vloga delovnega terapevta v procesu pridobivanja psa pomočnika je analiza aktivnosti, kjer lahko sodeluje pes pomočnik, ovrednotenje posameznikove spretnosti in potrebe ter vključitev psa pomočnika v vsakodnevne aktivnosti. V prispevku so predstavljene ugotovitve preteklih raziskav o pomenu različnih psiholoških ter delovno-terapevtskih dimenzij, ki so odločilne pri pridobitvi psa pomočnika ter pregled klinično-psiholoških preizkušenj in vprašalnikov, ki jih v ta namen uporabimo.

Ključne besede:

psi pomočniki; psihologija; delovna terapija; gibalna oviranost; ocena

Abstract

Assistance dog is one of the possible interventions that restitute independence to a disabled person in a broader sense. Research has shown correlation of certain personality traits of the owner and their psychological state with behavioural problems of their pet dog. For these reasons, it is important that disabled persons who are candidates for acquiring an assistance dog are assessed for their personality structure, emotional state and cognitive abilities. The role of occupational therapist in the process of acquiring the assistance dog is assessment of activities where the dog can collaborate with its owner, assessing individuals' skills and the general benefit of including the assistance dog in their everyday activities. Our review focuses on past research on the subject of importance of psychological and occupational assessment which affects the decision process of acquiring assistance dog.

Key words:

assistance dogs; psychology; occupational therapy; disabilities; assessment

UVOD

V letu 2018 je Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti izdalo Pravilnik o psih pomočnikih (1), kjer je Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Republike Slovenije naveden kot inštitucija, ki bo podala izvedeniško mnenje glede izpolnjevanja pogojev za pridobitev psa pomočnika. Pravico do psa pomočnika ima po tem pravilniku invalid, ki je težje ali težko gibalno oviran.

To pomeni, da se ne more gibati brez medicinskega pripomočka, ima moteno finomotoriko oziroma ima težko funkcijsko motnjo obeh rok ali je brez rok in je odvisen od tuje pomoči. Invalid mora biti samostojno pomičen z invalidskim vozičkom ali podobnim pripomočkom, ga znati upravljati in voziti brez pomoči drugih oseb, biti psihično stabilen in sposoben za vodenje psa ter sprejeti sobivanje s psom kot trajen odnos (1). Izvedensko mnenje o fizičnih, osebnih in drugih značilnostih invalida bo izdelal izve-

denski tim inštituta s področja fizikalne, rehabilitacijske stroke, psihologije in delovne terapije. V nadaljevanju prispevka je opisan pregled literature s področja psihologije in delovne terapije.

Povezanost osebnostnih lastnosti lastnika, čustvovanja in vedenjskih težav psa

Kot vsak drugi odnos lahko tudi odnos med lastnikom in psom, v optimalnih okoliščinah, obema nudi zaščito ali pa predstavlja dejavnik ranljivosti/tveganja, kadar je katerikoli od članov v fizični ali psihološki stiski. Telesno blagostanje psa pogosto pozitivno vpliva na lastnika, medtem ko psihopatologija lastnika lahko negativno vpliva na vedenje psa (2). Glede na to, da so osebnostne lastnosti relativno stabilne skozi daljše obdobje, bolj verjetno vzročno vplivajo na vedenje psa kot obratno. Raziskave so pokazale, da nekatere osebnostne lastnosti, kot je nevroticizem, vestnost in odprtost pomembno vplivajo na interakcijski stil s psom (3, 4). S tega vidika je pri invalidih, ki kandidirajo za pridobitev psa pomočnika, smiselno preveriti osebnostno strukturo in čustvovanje.

Dodman in sodelavci (5) so ugotovili, da sta lastnikova osebnost in izražanje vedenjskih problemov pri psih povezana. Bolj samoza-vestne in neodvisne osebe se v manjši meri soočajo z vedenjskimi težavami psa. O'Farrell (6) je v raziskavi ugotovila pogostejšo pojavnost določenih vedenjskih težav psov pri lastnikih, ki so ob oceni z Eysenckovem osebnostnim vprašalnikom na lestvici nevroticizma dosegali višje vrednosti. Do podobnih ugotovitev sta prišla Podberscek in Serpell (7), katerih rezultati analiz so pokazali, da so lastniki zelo agresivnih psov bolj napeti, čustveno manj stabilni, bolj sramežljivi in manj disciplinirani kot lastniki psov, ki kažejo le malo agresije.

Spet druge raziskave (8) so se osredotočale na povezavo med nizkimi dosežki na dimenzijah čustvene stabilnosti, vestnosti, ekstravertnosti ter sprejemljivosti lastnikov psov in neželenimi oblikami vedenja psov, kot je agresivnost, strah pred tujci, uriniranje ali iztrebljanje v notranjem prostoru v odsotnosti lastnika. Pri psih, katerih lastniki so dosegali nizke dosežke na lestvici vestnosti in ekstravertnosti, se je pogosteje pojavil strah pred tujci. Manj ekstravertni ljudje so tišji in bolj rezervirani, zato so po vsej verjetnosti tudi njihovi psi manj socializirani. Ljudje z nizko stopnjo vestnosti so prepoznani kot neorganizirani, psi pa se na splošno bolje počutijo v predvidljivih okoljih. Izkazalo se je tudi, da psi manj sprejemljivih lastnikov pogosteje urinirajo v njihovi odsotnosti. Ker so ti lastniki bolj prepirljivi in kritični, je večja verjetnost, da so njihovi psi nanje anksiozno navezani. Zato lahko fizična odsotnost lastnika pri takšnih psih vodi v separacijsko anksiozno in uriniranje.

Nedavna raziskava Univerze na Dunaju (9) je pokazala, da so nevrotični ljudje pogosteje lastniki psov, ki se manj učinkovito spoprijemajo s stresom. Raziskovalci so primerjali raven kortizola, hormona, ki je povezan z odzivom na stres. Poleg tega so uporabili tudi osebnostni vprašalnik NEO-FFI (*angl.* Neuroticism Extraversion Openness Personality Inventory Revised), ki meri

pet glavnih osebnostnih lastnosti in še nekatere druge mere. V raziskavi so merili raven stresnega hormona kortizola v slini v različnih, novih situacijah, ki naj bi vzbujale blago anksiozno. Rezultati so pokazali, da so lastniki psov, ki so dosegali visoke rezultate na lestvici nevroticizma, imeli pse z manj variabilno ravniho kortizola (9). To pomeni, da so psi visoko nevrotičnih lastnikov v manjši meri sposobni ustreznega soočanja s pritiskom in stresom. Možno je, da psi ustrezno prepoznajo čustvena stanja svojih lastnikov in dojemajo svet kot nevaren, zato so tudi bolj reaktivni. Visoko sprejemljivi lastniki pa so imeli pse z bolj spremenljivo ravniho kortizola, kar pomeni, da so se psi lažje soočali s situacijami, ki so povezane z napetostmi in obremenitvami (9). Pretekle raziskave poročajo tudi o povezavi osebnostnih lastnosti in verjetnosti pasjega ugriza. Westgarth in sodelavci (10) so ugotovili, da so imeli posamezniki z visokimi dosežki na lestvici nevroticizma kar 22 % večjo verjetnost, da jih bo ugriznil pes v primerjavi s posamezniki, ki so bili bolj čustveno stabilni.

Rezultati vzdolžne raziskave (2), kjer so vzorec predstavljali reševalni psi in njihovi lastniki, ki so pomagali po terorističnem napadu »9/11« v New Yorku, so pokazali, da lastnikova potratna stresna motnja in depresivni simptomi eno leto kasneje napovedujejo vedenjske težave pri njihovih psih (iskanje pozornosti, separacijska anksiozno, agresivno). Avtorji so kot najbolj smiselno razlago opredelili možnost, da depresivni in anksiozni simptomi lastnikov neposredno vplivajo na čustveno stanje njihovih psov, le-ti pa se odzovejo s povišano anksioznim vedenjem (večja separacijska anksiozno in iskanje pozornosti) (2).

Prav zato menimo, da je pri invalidih, ki kandidirajo za pridobitev psa pomočnika, potrebno preveriti osebnostno strukturo in čustvovanje s pomočjo klinično psiholoških preizkušenj osebnosti, z Vprašalnikom za oceno osebnosti (*angl.* Personality Assessment Inventory, PAI) (11) ali Vprašalnikom za merjenje osebnostne strukture po modelu »velikih pet« (*angl.* Big Five Questionnaire, BFQ) (12). Po potrebi lahko uporabimo vprašalnik za oceno čustvovanja Klinična ocena depresivnosti (*angl.* Clinical Assessment of Depression, CAD) (13), Beckova lestvica depresivnosti (*angl.* The Beck Depression Inventory, BDI) (14), Beckova lestvica anksioznosti (*angl.* The Beck Anxiety Inventory, BAI) (15, 16).

Pretekle izkušnje in uporaba averzivnih/kaznovalnih tehnik uravnavanja vedenja

Pomemben dejavnik pri presoji primernosti za dodelitev psa pomočnika je tudi predvidevanje o uporabi neustreznih tehnik kaznovanja psa. Dodman in sodelavci (8) so ugotovili pomemben vpliv čustvovanja na pojavnost vedenjskih težav pri psih. Moški, ki so dosegali višje dosežke na Beckovi lestvici depresivnosti (BDI), so metode kaznovanja pri svojih psih uporabljali kar petkrat pogosteje. Ravno ta skupina moških pa je poročala o pogostejši agresivnosti psa in uriniranju ter iztrebljanju v hiši. Ne moremo z gotovostjo trditi, ali so kaznovalni ukrepi simptom ali razlog za pasje vedenjske težave, vendar izstopa velika razlika med spoloma lastnikov.

Uporaba kazni ali drugih averzivnih metod za nadzor pasjega vedenja je povezana z več vedenjskimi težavami psa, kot na primer z agresijo, anksioznostjo (8, 17-19), z zmanjšano zmožnostjo učenja (18, 20) ter zmanjšano verjetnostjo interakcije s tujci (3, 20). Hiby in Rooney (18) sta zaključili, da izraženost problematičnih vedenj pri psih lahko nakazuje na ogroženo blagostanje, ki je lahko posledica tesnobe. Ker je kaznovanje povezano z večjo pojavnostjo problematičnega vedenja, ponavadi predstavlja veliko težavo brez koristi. Stroka predlaga uporabo metod pozitivnega podkrepljevanja (nagrajevanje psa z igro, hrano, pohvalo), ki so pozitivno povezane s poslušnostjo. Odnos invalida do averzivnih/kaznovanih metod (kvalitativna ocena) lahko preverimo s pomočjo Vprašalnika odnosa do treninga (*angl.* Attitude to Training Questionnaire, ATQ) (18).

Avtorji raziskav omenjajo tudi pomen preteklih izkušenj lastništva psa (21). Lastniki, ki so imeli prvega psa, so poročali o pogostejši agresivnosti psa, separacijskih težavah, strahu pred glasnimi zvoki ipd. Do podobnih ugotovitev sta prišla Bennet in Rohlff (22), ki navajata, da so pretekle izkušnje z lastništvom psa in višja stopnja skupnih aktivnosti povezana z manj problematičnimi vrstami vedenja psov. Možno je, da lastniki prvega psa nimajo dovolj izkušenj pri vzgoji, komunikaciji in zato njihovi neustrezni odzivi na vzorce pasjega vedenja podkrepljujejo neustrezno vedenje psov.

Načrtovanje vsakdanjih aktivnosti in skrbi za psa

Pri izvedenskem mnenju za pridobitev psa pomočnika je potrebno biti pozoren tudi na družinsko situacijo, odnose ter kognitivne sposobnosti posameznika, ki bo prevzel skrb za psa. Bennet in Rohlff (22) sta raziskovala vpliv družinske situacije na vedenje psa. Psi iz večjih družin so bili bolj neubogljivi in agresivni. To je lahko posledica razpršene odgovornosti glede treninga, povečane tolerance za neželena vedenja ali enostavno pomanjkanja časa odraslih članov družine. Podobne rezultate navajata tudi Hsu in Sun (19). Psi v ruralnih območjih, psi čuvaji, psi v hišah z velikim dvoriščem in z več člani gospodinjstva so izkazovali več agresivnosti do tujcev. Višje ocene agresivnosti, usmerjene v lastnika, pa so bile pogostejše pri starejših psih in psih moškega spola, ki so bili kastrirani; pri psih, katerih lastnice so bile ženske; kjer je bilo več psov v gospodinjstvu ali so živeli zunaj hiše. Po drugi strani pa je bila na psa usmerjena agresija povezana z življenjem v hišah z velikim dvoriščem, z več gospodinjstvi člani in s preživljanjem manj časa z lastniki.

Zaradi vseh naštetih razlogov je zelo pomembno, da ima oseba ustrezno ohranjene kognitivne sposobnosti, še posebej izvršilne sposobnosti (načrtovanje, organiziranje in izvajanje aktivnosti) in spominski sistem, kar predstavlja predpogoj za odgovorno lastništvo psa. Za oceno kognitivnih sposobnosti uporabimo standardizirane nevropsihološke preizkušnje. Izvršilne sposobnosti preverjamo že sproti skozi intervju; pri tem ugotavljamo, v kolikšni meri je klient sposoben načrtovati življenje s psom; kakšen bo njun dnevni raspored ipd. Pri tistih, kjer se med anamnezo nakazuje primanjkljaj na področju izvršilnih sposobnosti, uporabimo Test Tower of London (TOL) (23) ali Wisconsin test razvrščanja

kart (*angl.* Wisconsin Card Sorting Test, WCST) (24). Spominske sposobnosti merimo s pomočjo neverbalnih testov, npr. Kalifornijski test besednega učenja (*angl.* California Verbal Learning Test, CVLT) (25, 11).

Pes pomočnik z vidika delovne terapije

Vloga delovnega terapevta v procesu pridobivanja psa pomočnika je ocena in analiza aktivnosti ter posredovanje manjkajočih delov izvedbe aktivnosti (26, 27). Pes pomočnik je ena od možnosti, ki posamezniku vrača samostojnost v širšem pomenu. Delovnim terapevtom so aktivnosti orodje za razumevanje in delo s posameznikom in so vedno postavljene v samo središče obravnave (28). Na kakšen način izvajamo aktivnosti, je odvisno od posameznika, vrste aktivnosti in okolja. Samostojna izvedba aktivnosti ne pomeni samo, da jo človek izvede sam, ampak pomeni, da ima možnost izbrati aktivnost, imeti nad njo nadzor in okolje, ki to izvedbo omogoča (29). Pomembno je, da aktivnost izvede do ravnih zadovoljstva. Posameznik lahko izvaja aktivnost sam ali v soodvisnosti z drugim živim bitjem oziroma podporno tehnologijo.

Pes pomočnik kot razbremenitev družinske situacije

Družinsko razbremenitev, ki jo lahko prispeva pes pomočnik, lahko v grobem delimo na fizično, psihično in ekonomsko. S psihičnega stališča se veliko uporabnikov psov izjemno naveže na psa pomočnika in jim prisotnost psa pomeni več kot bližina družine, kar lahko za družino pomeni psihično razbremenitev (26).

Številne raziskave (30, 27) navajajo razbremenitev na ravni fizične pomoči, saj so psi pomočniki naučeni, da pomagajo pri upravljanju invalidskega vozička, odpiranju vrat, pobiranju predmetov, pa tudi pomoči pri vzdrževanju ravnotežja in ohranjanju energije. Prisotnost psa pomeni veliko razbremenitev družine in ostalih pomočnikov (27, 31). Druge raziskave (22) navajajo, da so osebe, ki so dobile psa pomočnika, manj osamljene in bolj srečne ter se počutijo bolj sprejete. Pes pomočnik omogoča osebam z motnjo gibanja možnost nadaljevanja izvajanja navad in rutin, ki so jih opravljali prej (30).

O ekonomski razbremenitvi sta pisala avtorja Allen in Blascovich (32), ki sta pri skupini odraslih udeležencev s težjo gibalno motnjo z vključitvijo psa pomočnika ugotovila, da se je zmanjšala potreba po plačljivi ali prostovoljni pomoči za 68 % asistentskih ur. Enake ugotovitve navajajo tudi drugi avtorji (30, 33). Fairman in Huebner (31) ugotavljata, da prisotnost psa pomočnika zmanjša prisotnost asistenta za dve uri na teden, kar pomeni na letni ravni 600 dolarjev. Herlache-Pretzer s sodelavci (30) omenja stroške za šolanje in vzdrževanje psa pomočnika, vendar navajajo, da se to ne da primerjati z vsemi ostalimi prednostmi psa pomočnika.

Podporna tehnologija – individualni pripomočki

Podporna tehnologija so tehnični pripomočki in tehnološke rešitve, ki so v pomoč invalidom pri vsakdanjih opravilih in neodvisnem življenju (34). Psi pomočniki so lahko oblika podporne tehnolo-

logije, ki zagotavlja kompenzacijske funkcije v domačem in širšem okolju (30, 35). Šolanje psov pomočnikov je usmerjeno na posameznikove omejitve in potrebe. Naloge, ki jih opravljajo, so različne in posamezniku z omejitvami povečajo, vzdržujejo in izboljšujejo zmožnosti funkcioniranja (26). Delovni terapevti zagovarjajo uporabo psov pomočnikov kot podporno tehnologijo pri osebah z omejitvami, saj pes pomočnik omogoča večjo samostojnost pri opravljanju vsakodnevnih aktivnosti, hkrati pa pes pomočnik vpliva tudi na zmanjšano predpisovanje druge podporne tehnologije, ki je velikokrat neuporabljena (33). Herlache-Pretzer (30) omenja vrednost psa pomočnika kot obliko podporne tehnologije pri izvajanju vsakodnevnih aktivnosti, ki so izvedene varneje, hitreje in z manj energije.

Psi pomočniki omogočajo osebam z omejitvami v gibanju, da dosežejo večjo samostojnost v različnih dejavnostih, vključno z izvedbo dnevnih aktivnosti, obvladovanja domačega okolja, gibanja, socializacije, priklic nujne medicinske pomoči in obvladovanja okolja. Gibalno oviranem posamezniku pomagajo pri gibanju, vstajanju, odpiranju predalov, vrat, prižiganju, ugašanju stikal, prinašanju telefona, časopisa, nameščanju oblek in perila ter drugih vsakodnevnih aktivnostih, pomembnih za posameznika (26). Prav tako prisotnost psa pomočnika gibalno oviranim omogoča izvedbo številnih pristočasnih aktivnosti, saj jih lahko izvajajo z manj napora (26, 27). Fairman s sodelavci (31) poroča, da lastniki psov pomočnikov navajajo, da jim psi pomočniki pomagajo pri 28 funkcionalnih aktivnostih, da se s psom počutijo bolj varne in imajo več socialnih stikov.

Allen in Blascovich (32) sta pri skupini odraslih udeležencev s težjo gibalno motnjo z vključevanjem psa pomočnika opazili povečano vključevanje v šolski sistem, več delnih zaposlitev, povečano uporaba javnega transporta in večje vključevanje v skupnost. Kot pozitivne situacije omenjajo pridobivanje pozornosti s strani drugih oseb ter poučevanje širše javnosti o pomenu psov pomočnikov. Povečano vključevanje v ožje in širše okolje omenjajo številni avtorji (30, 36). Foreman s sodelavci (37) navaja, da je vedno več psov pomočnikov prisotnih tudi na delovnih mestih.

Analiza izvedbe aktivnosti po spretnostih je eno izmed orodij delovne terapije in terapevtu pomaga raziskati, kaj zavira in kaj spodbuja posameznikovo sodelovanje v aktivnostih (38). Delovni terapevt analizira aktivnosti, kjer lahko sodeluje pes pomočnik, ovrednoti posameznikove spretnosti in potrebe ter vključi psa pomočnika v vsakodnevne aktivnosti. Poleg tega prilagodi pripomočke, ki so potrebni za skrb psa (36).

Kakovost življenja

Raziskava Allen in Blascovich (32) je pokazala, da se je pet udeležencev, ki so dobili psa pomočnika, odločilo za samostojno življenje v lastnem stanovanju. Posameznikom psi pomočniki pomagajo pri nadomeščanju telesnega primanjkljaja, kot so omejitve v obsegu giba, moči, kontrole in vzdržljivosti. V kvalitativni študiji (26) so intervjuvanci navajali pomoč psa pomočnika tudi pri izvedbi različnih športnih aktivnostih. Herlache-Pretzer (30) navaja, da psi pomočniki pomagajo posameznikom pri dokončanju

osnovnih dnevnih aktivnosti (oblačenje, gibanje, prinašanje) in razširjenih dnevnih aktivnostih (skrb za druge, vključevanje v skupnost, delo, igro in prosti čas).

V raziskavi, ki jo je izvedel Camp s sodelavci (26), uporabniki psov pomočnikov navajajo večje število interakcij v okolju, premagovanje ovir pri navezovanju stikov kot pred uporabo psa pomočnika. Druga raziskava (39) je pokazala, da ob dnevnem sprehodu brez psa vodnika pride v povprečju do ene socialne interakcije, medtem ko je ob prisotnosti psa povprečno osem interakcij. Otroci so večkrat pristopili k invalidni osebi, če je ta imela psa vodnika. Če je ista oseba šla na sprehod brez psa vodnika, so bili rezultati ponovno znižani. Tudi Foreman (37) navaja dvakrat več verbalne in neverbalne interakcije v prisotnosti psa. Število večernih sprehodov je bilo v družbi psa večje. Pes ima vlogo pri vsakodnevnih socialnih stikih v okolju in pri kreiranju socialnega sprejemanja ljudi s posebnimi potrebami (37). Foreman (37) navaja, da je pes pomočnik velikokrat večja socialna podpora kot sorodnik ali dober prijatelj. Herlache-Pretzer (30) omenja več socialnih interakcij pa tudi samozavedanje za lastno zdravje.

Camp (26) navaja, da je posameznikom pes vodnik dvignil samozavest, dal občutek varnosti in občutek, da zmorejo izvajati aktivnosti kot ostali zdravi ljudje. Poleg tega so uporabniki ponovno izkazovali več različnih čustev kot pred prisotnostjo psa. Razvili so tudi čut odgovornosti do skrbi za psa. Interakcija med posameznikom in psom pomočnikom ima pozitivne učinke tudi pri izboljšanju psiholoških dejavnikov, kot so samopodoba, samokontrola, asertivnost, zmanjšanje depresivnih obdobj in osamljenosti (32).

ZAKLJUČEK

Psi pomočniki imajo velik pomen za osebo z gibalno motnjo, tako na področju samostojnosti, konkretne pomoči v vsakdanjem življenju ter na njegovo samozavest, socialno interakcijo ter splošno zadovoljstvo v življenju. Skrbeti za psa je odgovornost in hkrati zahteva posameznikovo kognitivno, čustveno ter osebno intaktnost. Pomen sodelovanja in ocenjevanja psihologov ter delovnih terapevtov v procesu pridobivanja psa pomočnika je pomembno s stališča ocene primernosti osebe in predvidevanja o zmožnosti prevzema odgovornosti ter skrbi, ko sprejmejo psa pomočnika v njihovo življenje.

Literatura:

1. Pravilnik o psih pomočnikih. Uradni list RS št. 5/18.
2. Hunt M, Otto CM, Serpell JA in Alvarez J. Interactions between handler well-being and canine health and behavior in search and rescue teams. *Anthrozoös*. 2012; 25(3):323–35.
3. Cimarelli G, Turcsán B, Bánlaki Z, Range F, Virányi Z. Dog owners' interaction styles: Their components and associations with reactions of pet dogs to a social threat. *Front Psychol*. 2016;7:1–14.

4. Kis A, Turcsán B, Miklósi Á, Gácsi M. The effect of owner's personality on the behavior of owner-dog dyads. *Interact Stud.* 2012; 13(3): 371–83.
5. Dodman NH, Patronek GJ, Dodman VJ, Zelin ML, Cottam N. Comparison of personality inventories of owners of dogs with and without behaviour problems. *Int J Appl Res Vet Med.* 2004; 2(1): 55–61.
6. O'Farrell V. Effects of owner personality and attitudes on dog behavior. In: Serpell J, ed. *The domestic dog: its evolution, behaviour and interactions with people.* Cambridge University press. Cambridge: Cambridge University press; 1995: 153-158.
7. Podberscek AL, Serpell JA. Aggressive behaviour in English cocker spaniels and the personality of their owners. *Vet Rec.* 1997; 141(3): 73–6.
8. Dodman NH, Brown DC, Serpell JA. Associations between owner personality and psychological status and the prevalence of canine behaviour problems. *PLoS One.* 2018, 13(2), e0192846.
9. Schöberl I, Wedl M, Beetz A, Kotrschal K. Psychobiological factors affecting cortisol variability in human-dog dyads. *PLoS One.* 2017; 12(2), e0170707.
10. Westgarth C, Brooke M, Christley RM. How many people have been bitten by dogs? A cross-sectional survey of prevalence, incidence and factors associated with dog bites in a UK community. *J Epidemiol Community Health.* 2018; 72(4): 331-6.
11. Morey LC. *The Personality assessment inventory professional manual.* 2nd ed. Ney Jersey: John Wiley & Sons; 2007.
12. Caprara GV, Barbaranelli C, Borgogni L. *BFQ-2: big five questionnaire: User Manual.* Italy: Giunti organizzazioni speciali; 2008.
13. Bracken BA, Howell K. *CAD: Clinical Assessment of Depression: professional manual.* Psychological Assessment Resources; 2004.
14. Beck AT, Ward CH, Mendelson M, Mock J, Erbaugh J. An inventory for measuring depression. *Arch Gen Psychiatry* 1961; 4(6): 561-71.
15. Beck AT, Epstein N, Brown G, Steer RA. An inventory for measuring clinical anxiety: Psychometric properties. *J Consult Clin Psychol.* 1988; 56(6): 893-7.
16. Čižman Štaba U, Mlinarič Lešnik V, Bolle N. Pomen klinično-psihološkega ocenjevanja v rehabilitaciji. *Rehabilitacija.* 2016; 15 supl. 1: 55-60.
17. Herron ME, Shofer FS, Reisner IR. Survey of the use and outcome of confrontational and non-confrontational training methods in client-owned dogs showing undesired behaviors. *Appl Anim Behav Sci.* 2009; 117(1-2): 47–54.
18. Hiby EF, Rooney NJ, Bradshaw JWS. Dog training methods: their use, effectiveness and interactions with behavior and welfare. *Anim Welf.* 2004; 13(1): 63–69.
19. Hsu Y in Sun L. Factors associated with aggressive responses in pet dogs. *Appl Anim Behav Sci.* 2010; 123: 108–23.
20. Rooney NJ in Cowan S. Training methods and owner-dog interactions: links with dog behaviour and learning ability. *Appl Anim Behav Sci.* 2011; 132: 169–77.
21. Jagoe A, Serpell J. Owner characteristics and interactions and the prevalence of canine behaviour problems. *Appl Anim Behav Sci.* 1996; 47: 31–42.
22. Bennet PC, Rohlf VI. Owner-companion dog interactions: Relationships between demographic variables, potentially problematic behaviours, training engagement and shared activities. *Appl Anim Behav Sci.* 2007; 102: 65–84.
23. Culbertson WC, Zillmer EA. *Tower of London - Drexel University (TOLDX-2).* 2nd ed. Psychology resource centre; 2005. Dostopno na: <https://psycentre.apps01.yorku.ca/wp/tower-of-london-drexel-university-2nd-edition-toldx-2/> (citirano 30. 6. 2019).
24. Heaton RK, Chelune GJ, Talley JL, Kay GG, Curtiss G. *Wisconsin Card Sorting Test manual: revised and expanded.* Psychological assessment resources; 1993.
25. Delis DC, Kramer JH, Kaplan E, Ober BA. *CVLT-II California Verbal Learning Test, adult version manual.* 2nd ed. San Antonio: The Psychological corporation; 2000.
26. Camp MM. The use of service dogs as an adaptive strategy: a qualitative study. *Am J Occup Ther.* 2001; 55(5): 509–17.
27. Winkle M, Crowe TK, Hendrix I. Service dogs and people with physical disabilities partnerships: a systematic review. *Occup Ther Int.* 2012; 19(1): 54-66.
28. Fisher AG. Occupational - centred, occupational-based, occupational focused, same, same or different? *Scand J Occup Ther.* 2013; 21(3):162-73.
29. Collins B. Independence: proposing an initial framework for occupational therapy. *Scand J Occup Ther.* 2017; 24(6): 398-409.
30. Herlache-Pretzer E, Winkle MY, Csatari R, Kolanowski A, Londry A, Dawson R. The impact of service dogs on engagement in occupation among females with mobility impairments: a qualitative descriptive study. *Int J Environ Res Public Health.* 2017; 14(6): 649.
31. Fairman SK, Huebner RA. Service dogs: a compensatory resource to improve function. *Occup Ther Health Care.* 2001; 13(2): 41–52.
32. Allen K, Blascovich J. The value of service dogs for people with severe ambulatory disabilities. *JAMA,* 1996; 275(13): 1001–6.
33. Winkle M, Zimmerman B. Assistance dogs. An assistive technology option. *OT Pract.* 2009; 14(5): 14-16+22.
34. Ocepek J, Debeljak M, Zupan A. Vpliv elektronske podporne tehnologije na izvedbo aktivnosti pri osebi z zelo oteženim gibanjem – prikaz primera. *Rehabilitacija.* 2012; 11 (2): 68-74.
35. Hanebrink S, Dillon D. Service dogs: the ultimate assistive technology. *OT Pract.* 2000; 5(14): 12–15.
36. Crowe TK, Perea-Burns S, Sedillo JS, Hendrix IC, Winkle M, Deitz J. Effects of partnerships between people with mobility challenges and service dogs. *Am J Occup Ther.* 2014; 68(2): 194-202.
37. Foreman AM, Glenn MK, Meade BJ, Wirth O. Dogs in the workplace: A review of the benefits and potential challenges. *Int J Environ Res Public Health.* 2017; 14(5): 498.
38. *Occupational therapy practice framework: domain and process.* 3rd ed. *Am J Occup Ther.* 2014; 68 suppl. 1: S1–S48.
39. Hart LA, Hart BL, Bergin BL. Socializing effects of service dogs for people with disabilities. *Anthrozoös.* 1987; 1(1): 41-44.